

JURISPRUDENȚĂ

Din jurisprudența recentă a Curții Europene a Drepturilor Omului

Cauza *Antović și Mirković c. Muntenegrului*. Încălcarea art.8 din Convenție ca urmare a supravegherii video ilegale a amfiteatrelor universitare

Prin hotărârea pronunțată la 28 noiembrie 2017 în cauza ***Antović și Mirković c. Muntenegrului***, nr.70838/13, Curtea a constatat încălcarea art.8 din Convenție.

1. Situația de fapt

În fapt, Curtea a reținut că, la epoca faptelor, reclamanții erau lectori universitari. La 1 februarie 2011, decanul Facultății de Matematică a Universității din Muntenegru, la o ședință a consiliului universitar, i-a informat pe profesorii care predau acolo, inclusiv pe reclamanți, că va fi introdusă supravegherea video în sălile unde se țineau cursuri.

La 24 februarie 2011, decanul a emis o decizie de introducere a supravegherii video în șapte amfiteatre și în fața biroului decanului. Se motiva că scopul măsurii era acela de a asigura siguranța bunurilor și a persoanelor, inclusiv a studenților, precum și supravegherea procesului de învățământ. Accesul la datele colectate era protejat prin coduri care erau cunoscute numai decanului. Datele trebuiau păstrate timp de un an.

La data de 14 martie 2011, reclamanții s-au plâns Agenției pentru protecția datelor cu caracter personal (Agenția) în ceea ce privește supravegherea video și colectarea datelor fără consimțământul lor. Au invocat Legea privind protecția

datelor cu caracter personal. Reclamanții au susținut, în special, că amfiteatrul unde predau era blocat atât înainte, cât și după cursuri, că singurele bunuri erau birourile, scaunele fixe și tabla, că nu știau niciun motiv ca vreo persoană să se teamă de siguranța sa și că, în orice caz, existau alte metode de protejare a persoanelor și bunurilor și de monitorizare a claselor. Au cerut eliminarea camerelor și ștergerea datelor.

După un raport negativ al unei echipe de inspectori, Agenția a admis plângerea și a dispus îndepărtarea camerelor, în special pentru că nu erau întrunite motivele temeinice necesare instalării mijloacelor de supraveghere video prevăzute de secțiunea 36 a Legii privind protecția datelor cu caracter personal. Nu se proba existența vreunui pericol pentru siguranța persoanelor și a bunurilor, iar scopul de supraveghere a procesului de predare urmărit de universitate nu se regăsea printre motivele legitime pentru supravegherea video. Camerele au fost eliminate până la 27 ianuarie 2012, cel târziu, și se pare că datele colectate au fost, de asemenea, șterse.

La 19 ianuarie 2012, reclamanții au introdus o cerere în despăgubire împotriva Universității din Muntenegru, a Agenției pentru protecția datelor cu caracter personal și a statului Muntenegru

pentru încălcarea dreptului lor la viață privată, în special prin colectarea și prelucrarea neautorizată a datelor ce îi priveau. Aceștia au susținut, în special, că o astfel de ingerință în viața privată, fără nicio posibilitate de a controla acest proces, nu era prevăzută de vreun act legislativ și, prin urmare, nu era conformă cu legea, în sensul art.8 par.2 din Convenție. Au arătat, de asemenea, că nu au urmărirea vreun scop legitim și nu era necesară într-o societate democratică. S-au invocat dispozițiile relevante ale Legii privind protecția datelor cu caracter personal, ale art.8 din Convenție și ale jurisprudenței CEDO.

La 27 decembrie 2012, Judecătoria din Podgorica a respins acțiunea reclamanților. Instanța a constatat că noțiunea de viață privată includea cu siguranță activități în sfera afacerilor și cea profesională. De asemenea, universitatea era o instituție publică care desfășura activități de interes public, predarea fiind una dintre ele, prin urmare, nu era posibil ca supravegherea video a studenților în locuri publice să încalce dreptul reclamanților la respectarea vieții private. Era vorba de o zonă de lucru, la fel ca o sală de judecată sau un parlament, unde profesorii nu erau niciodată singuri și, prin urmare, nu puteau invoca niciun drept la intimitate care ar fi putut fi încălcat. De asemenea, datele colectate nu ar putea fi considerate date cu caracter personal. Eșecul universității de a înlătura imediat camerele de luat vederi nu putea fi considerat drept o ingerință în viața privată a reclamanților și, prin urmare, era irelevant. Instanța a mai stabilit că o astfel de concluzie era conformă cu jurisprudența CEDO, dat fiind faptul că monitorizarea acțiunilor care au loc în public nu reprezintă o ingerință în viața privată a unei persoane atunci când aceste mijloace doar înregistrau ceea ce ceilalți puteau vedea dacă se întâmpla să se afle în același loc în același timp.

De asemenea, instanța de judecată a susținut că monitorizarea acțiunilor unei persoane într-un loc public, prin folosirea unui echipament fotografic care înregistra doar date vizuale, nu a dat naștere la o ingerință în viața privată a celui individ, care ar putea apărea odată ce materialul devenea disponibil public. Aceasta a concluzionat că instalarea și utilizarea supravegherii video, precum și colectarea de date nu au încălcat dreptul reclamanților la confidențialitate și, prin urmare, nu le-au provocat nicio agresiune psihică. În cursul procedurii, unul dintre martori a declarat că au existat cazuri de furt și de deteriorare a interiorului clădirii, iar, cândva, cinci laptopuri au dispărut dintr-un laborator. Aceste evenimente au condus la angajarea unei agenții private de securitate cu doi sau trei ani mai devreme. Potrivit martorului, poliția a sugerat instalarea echipamentelor de supraveghere video în incinta universității.

La 31 decembrie 2012, reclamanții au declarat apel, invocând, între altele, articolul 8 din Convenție. Au susținut, în special, că ingerința în dreptul lor la respectarea vieții lor private nu era conformă cu nicio lege și, prin urmare, era contrară art.8 par.2 din Convenție. De asemenea, nu era necesară într-o societate democratică. Pe de altă parte, Tribunalul nu se baza pe nicio dispoziție juridică care să se pronunțe împotriva acestora și nu și-a evaluat argumentele.

La 17 iulie 2013, Înalta Curte din Podgorica a confirmat hotărârea de primă instanță, susținând motivele în fond. Înalta Curte a susținut că reclamanții nu au demonstrat că le-a fost încălcat dreptul la intimitate și a constatat că prima instanță a asociat suficient jurisprudența CEDO cu speța de față. Reclamanții nu au depus o plângere constituțională.

Cu privire la încălcarea art.8 din Convenție

a. Cu privire la aplicabilitate

Principiile relevante în această privință sunt prezentate, spre exemplu, în cauzele

Niemietz c. Germaniei (hotărârea din 16 decembrie 1992, par.29-31), *Peck c. Regatului Unit* (nr. 44647/98, par.57-58), *Halford c. Regatului Unit* (hotărârea din 25 iunie 1997, par.44-46), *Fernández Martínez c. Spaniei* [MC] (nr. 56030/07, par.109-110) și *Bărbulescu c. României* [MC] (nr.61496/08, par.70-73, hotărârea din 5 septembrie 2017).

În special, Curtea reiterează faptul că “viața privată” este un termen larg, care nu este susceptibil de o definiție exhaustivă, și ar fi prea restrictiv să se limiteze noțiunea de “viață privată” la un “cerc interior” în care individul își poate trăi propria viață personală pe care o alege și ar exclude din aceasta în întregime lumea exterioară care nu este cuprinsă în acest cerc (a se vedea *Niemietz*, par.29). Articolul 8 garantează astfel dreptul la “viața privată” în sens larg, inclusiv dreptul de a avea o “viață socială privată”, adică posibilitatea ca individul să-și dezvolte identitatea socială. În acest sens, dreptul în cauză consacră posibilitatea de a se apropia de alții pentru a stabili și dezvolta relații cu aceștia (*Bărbulescu*, par.70).

Curtea a hotărât deja că noțiunea de “viață privată” poate include activitățile sau activitățile profesionale desfășurate în context public (a se vedea *Bărbulescu*, par.71). În cele din urmă, pe parcursul vieții lor active, majoritatea oamenilor are o oportunitate semnificativă, dacă nu cea mai mare, de a dezvolta relații cu lumea exterioară și nu este întotdeauna posibil să se facă o distincție clară între activitățile unui individ care fac parte din viața sa profesională sau de afaceri și cele care nu fac parte (a se vedea *Niemietz*, par.29). Există, prin urmare, o zonă de interacțiune a unei persoane cu alte persoane, chiar și într-un context public, care poate intra sub incidența “vieții private” (a se vedea *Peck*, par.27), viața profesională făcând parte din aceasta (a se vedea *Fernández Martínez*, par.110 *in fine*).

Pentru a stabili dacă se aplică termenul de “viață privată”, Curtea a examinat în mai multe rânduri dacă reclamanții aveau o așteptare rezonabilă cu privire la respectarea și protecția vieții lor private. În acest context, a estimat că o așteptare rezonabilă a confidențialității este un factor semnificativ, dar nu neapărat concludent (a se vedea *Bărbulescu*, par. 73).

În prezenta cauză, Curtea reține că amfiteatrele universitare reprezintă spațiile de lucru ale profesorilor. Nu este vorba doar de spații în care profesorii predau studenților, ci de spații în care interacționau cu ei, dezvoltând relații reciproce și construindu-și identitatea socială. Curtea a reținut deja că supravegherea video ascunsă a angajaților la locul lor de muncă trebuie analizată, ca atare, drept o intruziune considerabilă în viața lor privată, care presupune documentarea înregistrată și reproductibilă a comportamentului lor la locul de muncă, pe care angajații, obligați contractual să lucreze acolo, nu o puteau evita (*Köpke c. Germaniei*, decizia de inadmisibilitate din 5 octombrie 2010). Nu a existat niciun motiv pentru Curte să se îndepărteze de la această constatare până și în cazurile de supraveghere video deschisă a angajaților la locul lor de muncă. Mai mult, Curtea a reținut că, indiferent de faptul că existau reglementări restrictive ale angajatorului cu privire la viața socială privată a angajaților la serviciu, acestea nu o puteau reduce la zero. Respectarea vieții private continua să existe, chiar dacă putea fi limitată într-o măsură necesară.

Mai mult, Curtea a mai afirmat că, și atunci când reglementările angajatorului privitoare la viața socială privată a angajaților la locul de muncă sunt restrictive, ele nu se pot reduce la zero. Respectul vieții private continuă să existe, chiar dacă ar putea fi restricționat în măsura în care este necesar (*Bărbulescu*, par.80).

Având în vedere cele de mai sus, Curtea consideră că datele colectate prin supravegherea video contestată se refereau la “viața privată” a reclamantilor, iar articolul 8 era aplicabil.

b. Cu privire la fond

Guvernul a susținut că supravegherea activităților care au avut loc în mod public sau cu echipament fotografic putea fi considerată drept o ingerință în viața privată a unei persoane doar dacă ar fi fost dezvăluită sau publicată, ceea ce nu era cazul în speță.

În plus, a susținut că intervenția în litigiu, în pofida anumitor erori administrative, era legală, urmarea un scop legitim și fusese necesară într-o societate democratică. Scopul urmărit, care nu a putut fi realizat într-o manieră mai puțin invazivă, era prevenirea și investigarea incidentelor legate de siguranță, cum ar fi furturile și spargerile, în care bunurile aparținând atât universității, cât și angajaților, inclusiv profesori, ar fi fost furate. Scopul era și prevenirea introducerii de arme de foc, aducerea neautorizată a animalelor, cerșetoria, precum și prevenirea incidentelor din amfiteatrele în care profesorii erau amenințați cu violența fizică. Chiar și poliția a recomandat instalarea echipamentelor de supraveghere video. În plus, s-a susținut că toate persoanele implicate, inclusiv reclamantii, au fost informați în mod corespunzător cu privire la măsură, datele colectate nu au fost folosite în mod abuziv și doar decanul școlii a avut acces la acestea. Prin urmare, datele au fost utilizate exclusiv în scopurile prevăzute de lege și într-o perioadă limitată, dat fiind că au fost șterse automat după treizeci de zile. Guvernul a mai susținut că toate camerele de luat vederi au realizat fotografiile cu rezoluție scăzută, nu aveau o capacitate de zoom, iar locația și unghiurile de înregistrare au fost create “în conformitate cu o analiză metodologică a riscurilor, dar

și protejând datele cu caracter personal”.

Guvernul a reafirmat că statele aveau o marjă largă de apreciere atunci când vizau supravegherea video în interes public, iar statul pârât a acționat în conformitate cu normele juridice naționale și europene. În orice caz, nu era sarcina Curții aceea de a evalua interpretarea și aplicarea dreptului național de către instanțele naționale, nici constatările și concluziile acestora, iar instanțele naționale nu au reținut încălcarea dreptului reclamantilor la respectarea vieții private.

Curtea a stabilit deja, în prezenta cauză, că supravegherea video a unui angajat la locul de muncă, fie ea sub acoperire sau nu, trebuie considerată o intruziune considerabilă în viața privată a angajatului și, prin urmare, constituie o ingerință în sensul articolului 8. Orice ingerință poate fi justificată numai în temeiul art.8 ind.2, dacă este conformă cu legea, urmărește unul dintre mai multe scopuri legitime la care se referă această prevedere și este necesară într-o societate democratică pentru a atinge acest scop (*Vukota-Bojiæ c. Elveției*, par. 60, hotărârea din 18 octombrie 2016).

Instanțele naționale nu au examinat problema prevederii în lege, dat fiind faptul că nu au considerat că supravegherea video în litigiu este o ingerință în viața privată a reclamantilor.

Cu toate acestea, Agenția pentru protecția datelor cu caracter personal a afirmat în mod explicit că nu s-a respectat legislația în vigoare, în special secțiunile 10, 35 și 36 din Legea privind protecția datelor cu caracter personal. În această privință, Curtea a observat că secțiunea 35 prevedea că instituțiile publice - universitatea, în opinia guvernului, fiind una dintre ele - pot efectua supravegherea video a zonelor de acces la spațiile oficiale. Cu toate acestea, în cazul de față supravegherea video a fost efectuată în amfiteatre.

În plus, secțiunea 36 prevedea că echipamentele de supraveghere video pot fi instalate și în incinte oficiale sau comerciale, dar numai dacă obiectivele prevăzute de această secțiune, în special siguranța persoanelor sau a bunurilor ori protecția datelor confidențiale nu putea fi realizate prin orice altă metodă. Curtea a observat că supravegherea video a fost introdusă în prezenta cauză pentru siguranța bunurilor și a persoanelor, inclusiv a studenților, precum și pentru supravegherea procesului de învățământ. Se remarcă faptul că unul dintre aceste obiective, în special supravegherea procesului de învățământ, nu este prevăzut de lege drept un temei pentru supravegherea video. Mai mult, Agenția a afirmat în mod explicit că nu există vreo dovadă că un bun sau anumite persoane fuseseră în pericol, unul dintre motivele pentru a justifica introducerea supravegherii video, iar instanțele naționale nu au abordat deloc această problemă. Guvernul nu a furnizat nicio dovadă contrară în această privință și nici nu a

arătat că a luat în considerare anterior o altă măsură drept o alternativă, în prealabil.

În absența unei examinări a acestor aspecte de către tribunalele naționale, Curtea, în majoritate (4 voturi la 3 voturi), nu a putut conchide altceva decât faptul că ingerința în viața privată a reclamantilor prin supravegherea video a spațiului lor de muncă nu era „prevăzută de lege”, aspect suficient pentru a constitui o încălcare a articolului 8 din Convenție.

S-a hotărât ca statul pârât să plătească reclamantilor, în termen de trei luni de la data la care hotărârea devine definitivă, în conformitate cu art.44 par.2 din Convenție, suma de 1.000 EUR (o mie de euro) către fiecare, cu titlu de daune morale, precum și suma totală de 1.669,50 EUR, reprezentând costuri și cheltuieli.

**Rezumat realizat de
Dragoș Călin,⁵⁹⁶
judecător, Curtea de Apel București**

⁵⁹⁶ E-mail profesional: dragos.calin@just.ro.

Din jurisprudența recentă a Curții de Justiție a Uniunii Europene

1. Transporturi aeriene. Regulamentul (UE) nr. 1178/2011. Limita de vârstă de 65 de ani prevăzută de dreptul Uniunii Europene pentru piloții din transportul aerian comercial de pasageri, de marfă sau de poștă este validă. (Hotărârea CJ din cauza C-190/16, Fries, EU:C:2017:513)

Punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 trebuie să fie interpretat în sensul că nu interzice titularului unei licențe de pilot care a atins vârsta de 65 de ani nici să acționeze ca pilot în cadrul unor zboruri goale sau al unor zboruri de transbordare, efectuate în contextul activității comerciale a unui operator de transport, fără a transporta pasageri, marfă sau poștă, nici să acționeze ca instructor și/sau ca examinator la bordul unei aeronave, fără a face parte din echipajul de zbor.

Domnul Fries, reclamantul din litigiul principal, a fost angajat de Lufthansa în calitate de comandant de aeronavă în perioada cuprinsă între anul 1986 și 31 decembrie 2013. În plus, acesta a fost implicat în formarea profesională a altor piloți pe baza unui act adițional la contractul său de muncă. În cursul lunii octombrie 2013, reclamantul din litigiul principal a împlinit vârsta de 65 de ani. La 31 decembrie 2013, contractul său de muncă a încetat pentru motivul că împlinise vârsta de acces la o pensie obișnuită pentru limită de vârstă în cadrul sistemului public de pensii, în conformitate cu contractul colectiv aplicabil. Începând de la 31 octombrie 2013, Lufthansa nu a mai folosit serviciile domnului Fries, arătând că, în temeiul punctului FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011, acesta nu mai avea dreptul de a acționa ca pilot în transportul aerian comercial. În perioada cuprinsă între 31 octombrie și 31 decembrie 2013, domnul Fries încă dispunea de licența sa de pilot de linie (ATPL), inclusiv de calificarea pentru avioanele de tip Embraer, de certificatul

de instructor pentru calificarea de tip (TRI) pentru formarea de piloți pentru tipul de avion Embraer în avion și în simulator, de certificatul de examinator pentru calificarea de tip (TRE) pentru examinările desfășurate în avion și în simulator în vederea obținerii sau a prelungirii licențelor pentru tipul de avion Embraer, precum și de recunoașterea ca examinator principal (SEN) în cadrul verificării examinatorilor pentru calificarea de tip (TRE) indiferent de tipul de avion.

Domnul Fries a invocat în fața Bundesarbeitsgericht (Curtea Federală pentru Litigii de Muncă, Germania) nelegalitatea refuzului Lufthansa de al angaja în calitate de pilot și a solicitat obligarea acesteia la plata remunerațiilor aferente lunilor noiembrie și decembrie 2013. Potrivit reglementării naționale, angajatorul este „pus în întârziere” atunci când nu acceptă munca prestată în mod corespunzător de lucrător în cadrul unui raport de muncă care poate fi executat. Într-un asemenea caz, deși salariatul nu lucrează, el poate pretinde angajatorului remunerația pe care ar fi primito dacă acesta ar fi acceptat prestarea muncii în

perioada de întârziere. Întârzierea acceptării de către angajator a ofertei de muncă este însă exclusă atunci când lucrătorul nu este în măsură să execute această muncă. În situația imposibilității lucrătorului de a presta, integral sau parțial, activitatea convenită în cadrul contractului de muncă, angajatorul este obligat să folosească salariatul în cauză pentru alte sarcini pe care acesta din urmă este capabil să le îndeplinească. În cazul nerespectării acestei obligații, angajatorul poate fi obligat la plata unor despăgubiri.

Lufthansa consideră că nu i se poate imputa nicio întârziere în acceptarea ofertei de muncă a domnului Fries în cursul lunilor noiembrie și decembrie 2013, întrucât reclamantul din litigiul principal nu mai avea dreptul, începând de la vârsta de 65 de ani, să lucreze ca pilot de linie în transportul aerian comercial, în temeiul punctului FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011, astfel încât nu era capabil să presteze activitatea convenită de la 1 noiembrie 2013 și până la finalul raportului de muncă. Cu toate acestea, instanța de trimitere își exprimă îndoiala cu privire la validitatea punctului FCL.065 litera (b) din anexa I la regulamentul menționat în raport cu Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (denumită în continuare „carta”) și, în special, cu interzicerea discriminării pe motive de vârstă, prevăzută la articolul 21 alineatul (1) din cartă, precum și cu dreptul la muncă și cu dreptul de a exercita o ocupație aleasă sau acceptată în mod liber, consacrate la articolul 15 alineatul (1) din aceasta. Pe de altă parte, în cazul în care punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la același regulament este conform cartei, instanța de trimitere consideră că domnul Fries și-ar putea invoca dreptul de creanță cu privire la despăgubiri, conform reglementării naționale, dacă s-ar confirma că, după

împlinirea vârstei de 65 de ani, el putea în continuare să efectueze zboruri goale și/sau să lucreze la bordul unui avion ca formator și ca examinator. O asemenea creanță ar depinde de interpretarea noțiunii „transport aerian comercial”, în sensul punctului FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 coroborat cu punctul FCL.010 din această anexă.

În aceste condiții, *Bundesarbeitsgericht* (Curtea Federală pentru Litigii de Muncă) a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare: „1) Punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 este compatibil cu interdicția discriminării bazate pe vârstă, stabilită la articolul 21 alineatul (1) din cartă? 2) Punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 este compatibil cu articolul 15 alineatul (1) din cartă, potrivit căruia orice persoană are dreptul la muncă și dreptul de a exercita o ocupație aleasă sau acceptată în mod liber? 3) În cazul unor răspunsuri afirmative la prima și la a doua întrebare: a) Noțiunea «transport aerian comercial» în sensul punctului FCL.065 litera (b) din [anexa I la] Regulamentul nr. 1178/2011, precum și al definiției acestei noțiuni [care figurează] la punctul FCL.010 din anexa I la acest regulament include și așanumitele zboruri goale (zboruri de transbordare) efectuate în cadrul activității comerciale a unui operator de transport aerian, care nu sunt zboruri de transport de pasageri, de marfă sau de poștă? b) Noțiunea «transport aerian comercial» în sensul punctului FCL.065 litera (b) din [anexa I la] Regulamentul nr. 1178/2011, precum și al definiției acestei noțiuni [care figurează] la punctul FCL.010 din anexa I la acest regulament include și activitățile de instruire și de examinare pe care pilotul cu vârsta de peste 65 de ani le desfășoară în cabină ca membru nenavigant al echipajului?”

Curtea a reținut că egalitatea de tratament constituie un principiu general al dreptului Uniunii prevăzut la articolul 20 din cartă, a cărui expresie particulară o constituie principiul nediscriminării, enunțat la articolul 21 alineatul (1) din cartă. Potrivit jurisprudenței constante a Curții, principiul general menționat impune ca situații comparabile să nu fie tratate în mod diferit și ca situații diferite să nu fie tratate în același mod, cu excepția cazului în care un astfel de tratament este justificat în mod obiectiv (Hotărârea din 1 martie 2011, *Association belge des Consommateurs TestAchats și alții*, C236/09, EU:C:2011:100, pct.28).

Prin urmare, este necesar să se verifice, în primul rând, dacă punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 instituie o diferență de tratament bazată pe vârstă. În temeiul acestei dispoziții, titularii unor licențe de pilot nu au dreptul să acționeze ca piloți pe o aeronavă care asigură transport aerian comercial după ce au împlinit vârsta de 65 de ani. Punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 acordă astfel titularilor unor licențe de pilot care au atins vârsta de 65 de ani un tratament mai puțin favorabil decât celor cu vârsta mai mică de 65 de ani. În consecință, este necesar să se constate că această dispoziție instituie o diferență de tratament bazată pe vârstă.

Trebuie să se examineze, în al doilea rând, dacă această diferență de tratament este însă conformă cu articolul 21 alineatul (1) din cartă, în sensul că îndeplinește criteriile prevăzute la articolul 52 alineatul (1) din aceasta. În această privință, trebuie amintit că, potrivit articolului 52 alineatul (1) din cartă, orice restrângere a exercițiului drepturilor și libertăților recunoscute prin aceasta trebuie să fie prevăzută de lege și să respecte substanța acestor drepturi și libertăți. Prin respectarea principiului proporționalității, pot fi impuse restrângeri

numai în cazul în care acestea sunt necesare și numai dacă răspund efectiv obiectivelor de interes general recunoscute de Uniune sau necesității protejării drepturilor și libertăților celorlalți.

Or, este cert că interdicția impusă titularilor unor licențe de pilot care au atins vârsta de 65 de ani să acționeze ca piloți pe o aeronavă care asigură transport aerian comercial trebuie să fie considerată prevăzută de lege, în sensul articolului 52 alineatul (1) din cartă, din moment ce rezultă din cuprinsul punctului FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011.

Pe de altă parte, după cum a arătat avocatul general la punctul 33 din concluzii, această limitare respectă substanța principiului nediscriminării. Astfel, limitarea menționată nu repune în discuție acest principiu ca atare, întrucât nu vizează decât aspectul, de întindere limitată, al restricțiilor în exercitarea activităților de pilotaj în vederea asigurării siguranței aeriene (a se vedea prin analogie Hotărârea din 29 aprilie 2015, *Léger*, C528/13, EU:C:2015:288, pct.54).

Cu toate acestea, mai trebuie să se verifice dacă aceeași limitare răspunde unui obiectiv de interes general, în sensul articolului 52 alineatul (1) din cartă, și dacă, în cazul unui răspuns afirmativ, ea respectă principiul proporționalității în sensul acestei dispoziții. În ceea ce privește obiectivul urmărit de punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011, trebuie să se observe că, după cum reiese din titlul regulamentului respectiv, acesta stabilește cerințele tehnice și procedurile administrative referitoare la personalul navigant din aviația civilă în temeiul Regulamentului nr. 216/2008. Astfel, Regulamentul nr. 1178/2011 a fost adoptat în scopul punerii în aplicare a dispozițiilor Regulamentului nr. 216/2008. Întrucât punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011

constituie o măsură de punere în aplicare a Regulamentului nr. 216/2008, este necesar să se constate, prin urmare, că dispoziția în discuție în respectiva cauză urmărește același obiectiv ca acest regulament, și anume stabilirea și menținerea unui nivel unitar ridicat de siguranță a aviației civile în Europa, după cum reiese atât din articolul 2 din Regulamentul nr. 216/2008, cât și din considerentele (1) și (11) ale Regulamentului nr. 1178/2011.

Or, trebuie arătat că, în ceea ce privește siguranța aeriană, cu ocazia interpretării articolului 2 alineatul (5) și a articolului 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78/CE a Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă, Curtea a considerat că obiectivul garantării securității traficului aerian constituie un obiectiv legitim în sensul dispozițiilor menționate (a se vedea în acest sens Hotărârea din 13 septembrie 2011, *Prigge și alții*, C447/09, EU:C:2011:573, pct.58 și 69).

În aceste condiții, este necesar să se constate că obiectivul privind stabilirea și menținerea unui nivel unitar ridicat de siguranță a aviației civile în Europa constituie un obiectiv de interes general.

Prin urmare, trebuie să se verifice dacă, prin faptul că interzice titularilor unor licențe de pilot care au atins vârsta de 65 de ani să acționeze ca piloți ai unei aeronave care asigură transport aerian comercial, punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 impune o cerință proporțională, mai precis dacă o asemenea măsură este adecvată pentru atingerea obiectivului urmărit și dacă nu depășește ceea ce este necesar în acest scop.

În ceea ce privește, mai întâi, caracterul adecvat al unei asemenea dispoziții în raport cu obiectivul urmărit, din jurisprudența Curții reiese că, în ceea ce

privește siguranța aeriană, măsurile prin care se urmărește evitarea accidentelor aeronautice prin intermediul controlului aptitudinii și al capacităților fizice ale piloților având drept scop ca erorile umane să nu se afle la originea acestor accidente reprezintă incontestabil măsuri de natură să asigure securitatea traficului aerian (a se vedea prin analogie Hotărârea din 13 septembrie 2011, *Prigge și alții*, C447/09, EU:C:2011:573, pct.58). Pe de altă parte, trebuie să se observe că, după ce a arătat că este esențial ca piloții de linie să aibă capacități fizice adecvate, întrucât, în cazul acestei profesii, insuficiențele de natură fizică pot avea consecințe semnificative, Curtea a constatat că nu se poate contesta că aceste capacități se diminuează odată cu înaintarea în vârstă (a se vedea în acest sens Hotărârea din 13 septembrie 2011, *Prigge și alții*, C447/09, EU:C:2011:573, pct.67). Astfel, în măsura în care permit să se excludă ca o diminuare, după vârsta de 65 de ani, a capacităților fizice menționate să se afle la originea unor accidente, dispozițiile punctului FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 sunt apte să atingă obiectivul de interes general urmărit.

În aceste împrejurări, trebuie amintit, în conformitate cu o jurisprudență constantă, că o legislație nu poate garanta realizarea obiectivului invocat decât în cazul în care răspunde cu adevărat preocupării privind atingerea acestuia în mod coerent și sistematic și că excepțiile de la prevederile unei legi pot, în anumite cazuri, să aducă atingere coerenței acesteia, în special atunci când, prin amploarea lor, acestea produc un rezultat contrar obiectivului urmărit prin legea respectivă (Hotărârea din 21 iulie 2011, *Fuchs și Köhler*, C159/10 și C160/10, EU:C:2011:508, pct. 85 și 86). În această privință, din modul de redactare a punctului FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 reiese că

limita de vârstă de 65 de ani nu este aplicabilă în domeniul transportului aerian necomercial. Potrivit domnului Fries, o asemenea excludere afectează coerența acestui punct în raport cu obiectivul urmărit, făcând astfel ca limitarea în discuție să fie disproporționată.

Cu toate acestea, prin impunerea unei limite de vârstă numai în cadrul transportului aerian comercial, legiuitorul Uniunii a luat în considerare diferențele dintre acest tip de transport și transportul aerian necomercial, mai precis, printre altele, complexitatea tehnică mai mare a aeronavelor utilizate în cadrul transportului aerian comercial și numărul mai mare de persoane vizate în acest domeniu, asemenea diferențe justificând instituirea unor norme diferite, în scopul asigurării siguranței traficului aerian pentru cele două tipuri de transport. În aceste condiții, împrejurarea că limita de vârstă de 65 de ani se aplică numai în domeniul transportului aerian comercial pare mai curând de natură să consolideze, iar nu să erodeze caracterul proporțional al măsurii avute în vedere. Prin urmare, interdicția impusă titularilor unor licențe de pilot care au atins vârsta de 65 de ani să acționeze ca piloți pe o aeronavă care asigură transport aerian comercial constituie un mijloc potrivit pentru menținerea unui nivel adecvat de siguranță a aviației civile în Europa.

În ceea ce privește aspectul dacă o asemenea măsură depășește cadrul a ceea ce este necesar pentru realizarea obiectivului urmărit și aduce atingere în mod excesiv intereselor titularilor unor licențe de pilot în vârstă de peste 65 de ani, este necesar să se analizeze măsura în cauză în contextul normativ în care se încadrează și să se ia în considerare atât prejudiciul pe care îl poate produce persoanelor respective, cât și beneficiile pe care le aduce societății în general și membrilor individuali ai acesteia (a se vedea prin analogie Hotărârea din 5 iulie

2012, *Hörnfeldt*, C141/11, EU:C:2012:421, pct.38 și jurisprudența citată). În acest sens, trebuie amintit că punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 face parte dintre normele edictate de legiuitorul Uniunii, care definesc cerințele aplicabile personalului navigant din aviația civilă pentru a se garanta că acest personal este calificat, conștiincios și competent să îndeplinească în mod optim atribuțiile care îi sunt încredințate, în vederea ameliorării siguranței aviației.

Din moment ce, în lanțul actorilor navigației aeriene, piloții aeronavelor constituie o verigă esențială, competența acestor specialiști rămâne una dintre principalele garanții pentru fiabilitatea și pentru siguranța aviației civile. În acest context, adoptarea unor măsuri care urmăresc să garanteze că numai persoanele care dispun de capacitățile fizice necesare sunt autorizate să piloteze aeronavele este indispensabilă în vederea reducerii la minimum a riscului unor eșecuri cauzate de o eroare umană. În asemenea condiții, nu pare nerezonabil că, luând în considerare importanța factorilor umani în domeniul aviației civile, precum și diminuarea progresivă de-a lungul anilor a capacităților fizice necesare pentru exercitarea profesiei de pilot, legiuitorul Uniunii apreciază necesar să se stabilească o limită de vârstă pentru a acționa ca pilot în cadrul transportului aerian comercial, în scopul menținerii unui nivel adecvat de siguranță a aviației civile în Europa.

În ceea ce privește stabilirea limitei de vârstă în mod specific la 65 de ani, domnul Fries contestă o asemenea limită, arătând printre altele că, pe de o parte, nicio dată medicală demonstrată științific nu atestă un pericol sporit în legătură cu folosirea, în transportul aerian comercial, a unor piloți cu vârsta de 65 de ani sau mai mare și că, pe de altă parte, deteriorarea capacităților fizice și psihice nu începe la

o anumită vârstă, ci depinde de factori proprii fiecărui individ, printre care, în special, istoricul vieții sale. Asemenea argumente nu pot fi însă primite. Astfel, mai întâi, trebuie amintit că legiuitorul Uniunii dispune de o largă putere de apreciere în ceea ce privește problemele de ordin medical complexe, precum cea privind existența capacităților fizice speciale cerute pentru exercitarea profesiei de pilot de linie în cazul persoanelor care au peste o anumită vârstă, și că, în cazul în care persistă unele incertitudini cu privire la existența și la întinderea riscurilor privind sănătatea umană, legiuitorul menționat poate adopta măsuri de protecție fără a trebui să aștepte demonstrarea deplină a caracterului real și grav al acestor riscuri (a se vedea prin analogie Hotărârea din 22 mai 2014, *Glatzel*, C356/12, EU:C:2014:350, pct. 64 și 65).

Având în vedere legătura strânsă existentă între siguranța aviației civile și protecția membrilor echipajului, a pasagerilor și a locuitorilor din zonele survolate, atunci când legiuitorul Uniunii decide să stabilească o limită de vârstă precum cea în discuție în prezenta cauză, îi este permis, în prezența unor incertitudini științifice, să privilegieze măsuri care este sigur că garantează un nivel ridicat de siguranță, cu condiția ca acestea să fie bazate pe date obiective. În această privință, mai întâi, trebuie arătat că limita de vârstă de 65 de ani poate fi considerată suficient de avansată pentru a servi ca termen autorizației de a exercita activitatea de pilot în domeniul transportului aerian comercial (a se vedea prin analogie Hotărârea din 12 ianuarie 2010, *Petersen*, C341/08, EU:C:2010:4, pct. 52).

Este necesar să se constate că punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 reflectă normele internaționale în materia transportului aerian comercial internațional –

la care, de altfel, face trimitere în mod explicit considerentul (11) al acestui regulament – care stabilesc aceeași limită de vârstă. Or, după cum a arătat avocatul general la punctul 56 din concluzii, dat fiind că asemenea norme se întemeiază pe dezbateri și pe o experiență profesională considerabilă, ele constituie, în calitate de referințe obiective și rezonabile pentru factorii de decizie, un element deosebit de relevant pentru aprecierea proporționalității dispoziției dreptului Uniunii în discuție în prezenta cauză.

Pe de altă parte, având în vedere marja de apreciere de care dispune legiuitorul Uniunii, nu se poate considera că acesta este obligat să prevadă, în locul unei limite de vârstă, o examinare individuală a capacităților fizice și psihice ale fiecărui titular al unei licențe de pilot care a depășit vârsta de 65 de ani. În această privință, după cum a arătat avocatul general în special la punctele 60 și 61 din concluzii, acest legiuitor a ales să combine o abordare individualizată pentru intervalul de vârstă cuprins între 60 și 64 de ani cu limita de vârstă de 65 de ani, ceea ce reprezintă, având în vedere considerațiile care precedă, o opțiune adânc ancorată în normele internaționale pertinente, care sunt ele însele întemeiate pe stadiul actual al experienței medicale în materie.

În plus, trebuie subliniat că limita de vârstă menționată nu are ca efect automat obligarea persoanelor în cauză să se retragă definitiv de pe piața muncii, întrucât această limită nu instituie un regim imperativ de pensionare din oficiu și nu presupune neapărat încetarea contractului de muncă al unui salariat pentru motivul că a atins vârsta de 65 de ani (a se vedea prin analogie Hotărârea din 5 iulie 2012, *Hörnfeldt*, C141/11, EU:C:2012:421, pct.40). Astfel, punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 nu exclude

participarea titularilor unor licențe de pilot care au atins vârsta de 65 de ani la orice activitate în domeniul transportului aerian, ci doar le interzice titularilor respectivi să acționeze ca piloți în cadrul transportului aerian comercial.

În aceste condiții, este necesar să se constate că interdicția impusă titularilor unor licențe de pilot care au atins vârsta de 65 de ani să acționeze ca piloți pe o aeronavă care asigură transport aerian comercial nu depășește ceea ce este necesar pentru atingerea obiectivului de interes general urmărit. Din cele care precedă reiese că diferența de tratament pe motive de vârstă instituită de punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 este conformă cu articolul 21 alineatul (1) din cartă.

În ceea ce privește, în special, libertatea de alegere a ocupației și libertatea de a desfășura o activitate comercială, trebuie amintit că, potrivit jurisprudenței Curții, dreptul la libera exercitare a activităților profesionale, la fel ca dreptul de proprietate, nu reprezintă prerogative absolute, ci trebuie luate în considerare în raport cu funcția lor în societate. În consecință, asupra acestor libertăți pot fi instituite restricții, cu condiția ca aceste restricții să răspundă efectiv unor obiective de interes general urmărite de Uniune și să nu constituie, față de scopul urmărit, o intervenție disproporționată și intolerabilă care ar aduce atingere însuși conținutului acestor drepturi (Hotărârea din 6 septembrie 2012, *Deutsches Weintor*, C544/10, EU:C:2012:526, pct.54 și jurisprudența citată). Or, interdicția impusă titularilor unor licențe de pilot care au atins vârsta de 65 de ani să acționeze ca piloți pe o aeronavă care asigură transport aerian comercial trebuie să fie considerată prevăzută de lege, în sensul articolului 52 alineatul (1) din cartă.

Pe de altă parte, interdicția avută în vedere nu afectează însuși conținutul

libertății de alegere a ocupației, întrucât nu face decât să impună anumite restricții activității profesionale a titularilor unor licențe de pilot care au atins vârsta de 65 de ani. În ceea ce privește obiectivul urmărit prin măsura în litigiu, din cuprinsul punctelor 40-43 din prezenta hotărâre rezultă că punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 urmărește stabilirea și menținerea unui nivel unitar și ridicat de siguranță a aviației civile în Europa, ceea ce constituie un obiectiv de interes general.

În ceea ce privește respectarea principiului proporționalității, rezultă că măsura în discuție în prezenta cauză poate garanta obiectivul de interes general urmărit. Pe de altă parte, ansamblul considerațiilor prezentate la punctele 53-68 din prezenta hotărâre permite să se concluzioneze că, atunci când a prevăzut dispoziția a cărei validitate este contestată, legiuitorul Uniunii a pus în balanță, pe de o parte, imperativele de siguranță aeriană și, pe de altă parte, dreptul individual al titularilor unor licențe de pilot în vârstă de peste 65 de ani de a munci și de a exercita o ocupație aleasă într-un mod care nu poate fi considerat disproporționat în raport cu obiectivul urmărit.

Prin urmare, interdicția impusă titularilor unor licențe de pilot care au atins vârsta de 65 de ani să acționeze ca piloți pe o aeronavă care asigură transport aerian comercial, prevăzută la punctul FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011, este conformă cu articolul 15 alineatul (1) din cartă. Având în vedere considerațiile care precedă, trebuie să se constate că examinarea primei și a celei de a doua întrebări adresate nu a evidențiat niciun element de natură să afecteze validitatea punctului FCL.065 litera (b) din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 în raport cu articolul 15 alineatul (1) sau cu articolul 21 alineatul (1) din cartă.

2. Transport. Regulamentul (CE) nr. 261/2004. Compensația datorată pasagerilor în cazul anulării sau al întârzierii prelungite a unui zbor cu legătură directă trebuie calculată în funcție de distanța în linie dreaptă dintre aeroporturile de plecare și de sosire. (Hotărârea CJ din cauza C-559/16, Bossen și alții, EU:C:2017:644)

Articolul 7 alineatul (1) din Regulamentul (CE) nr. 261/2004 al Parlamentului European și al Consiliului din 11 februarie 2004 de stabilire a unor norme comune în materie de compensare și de asistență a pasagerilor în eventualitatea refuzului la îmbarcare și anulării sau întârzierii prelungite a zborurilor și de abrogare a Regulamentului (CEE) nr. 295/91 trebuie interpretat în sensul că noțiunea „distanță” acoperă, în cazul rutelor aeriene cu legături directe, numai distanța dintre locul primei decolări și destinația finală, care trebuie calculată potrivit metodei rutei ortodromice, indiferent de distanța de zbor parcursă efectiv.

Reclamantele au rezervat la Bruxelles Airlines câte un zbor de la Roma (Italia) la Hamburg (Germania), cu legătură directă la Bruxelles (Belgia). Zborul de la Roma cu destinația Bruxelles trebuia să decoleze la ora 10.25 și să aterizeze la ora 12.40, cel de la Bruxelles cu destinația Hamburg trebuia să decoleze la 13.35 și să aterizeze la 14.45. Zborul de la Roma cu destinația Bruxelles a avut întârziere. Avionul a aterizat abia la 13.22 la Bruxelles iar reclamantele nu au putut ajunge la timp pentru zborul de legătură. Acestea au fost ulterior transportate la Hamburg cu zborul următor, care a ajuns la 18.35, și anume cu o întârziere de trei ore și cincizeci de minute față de ora de sosire prevăzută inițial. Potrivit metodei rutei ortodromice, distanța dintre Roma și Hamburg este de 1326 km. Distanța dintre Roma și Bruxelles este de 1173 km, iar distanța dintre Bruxelles și Hamburg este de 483 km, și anume o distanță totală a acestor două zboruri cumulate de 656 km.

Reclamantele au introdus o acțiune la Amtsgericht Hamburg (Tribunalul Districtual din Hamburg, Germania) pentru a fi despăgubite cu suma de 400 de euro fiecare, în temeiul art.7 alin.(1) din Regulamentul nr. 261/2004. Instanța de trimitere precizează că părțile sunt de acord că reclamantele au dreptul la o compensație ca urmare a întârzierii prelungite înregistrate, Brussels Airlines plătiind deja fiecareia 250 de euro cu acest titlu. Reclamantele solicită în prezent o sumă suplimentară de 150 de euro fiecare, întrucât, în opinia lor, calculul distanței ar trebui să cuprindă două segmente de zbor și să fie, așadar, mai mare de 1 500 km, iar nu distanța ortodromică dintre Roma și Hamburg.

În aceste împrejurări, *Amtsgericht Hamburg* (Tribunalul Districtual din Hamburg) a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarea întrebare preliminară: „Art.7 alin.(1) al doilea paragraf din Regulamentul (CE) nr. 261/2004 trebuie interpretat în sensul că noțiunea «distanță» include numai distanța directă, măsurată prin metoda rutei ortodromice, dintre locul de plecare și ultima destinație, indiferent de distanța de zbor parcursă efectiv?”

Curtea reține că, prin intermediul întrebării formulate, instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă art.7 alin.(1) din Regulamentul nr. 261/2004 trebuie interpretat în sensul că noțiunea „distanță” include, în cazul rutelor aeriene cu legături directe, numai distanța dintre locul primei decolări și destinația finală, care trebuie calculată prin metoda rutei ortodromice, indiferent de distanța de zbor parcursă efectiv.

Cu titlu introductiv, este necesar să se constate că este cert că reclamantele din cauza principală au înregistrat la sosirea la destinația lor finală o întârziere care le dă dreptul la compensație. Determinarea cuantumului acestei compensații potrivit condițiilor prevăzute la art.7 alin.(1) din Regulamentul nr. 261/2004 este, așadar, singura în discuție în această cauză.

Trebuie amintit de la bun început că textul art.7 alin.(1) din Regulamentul nr. 261/2004 prevede în special că, atunci când se face trimitere la acest articol, pasagerii primesc o compensație al cărei cuantum variază între 250 de euro și 600 de euro, în funcție de distanța acoperită de zborurile în cauză, ținând seama de ultima destinație a pasagerului în cauză și înțelegându-se că această distanță trebuie calculată, în conformitate cu art.7 alin.(4) din regulamentul amintit, potrivit metodei rutei ortodromice. În această privință este necesar să se arate că, dacă art.5 din Regulamentul nr. 261/2004, referitor la anulări, face trimitere la art.7 din regulamentul menționat, situația este, în schimb, diferită în cazul art.6 din același regulament, referitor la întârzieri.

Curtea a amintit însă că orice act al Uniunii trebuie să fie interpretat în conformitate cu ansamblul dreptului primar, inclusiv în acord cu principiul egalității de tratament, care impune ca situații comparabile să nu fie tratate în mod diferit și ca situații diferite să nu fie tratate în același mod, cu excepția cazului în care un astfel de tratament este justificat în mod obiectiv (a se vedea în acest sens Hotărârea din 23 octombrie 2012, *Nelson și alții*, C581/10 și C629/10, EU:C:2012:657, pct.33).

Or, Curtea a constatat că pasagerii zborurilor care au întârzieri de trei ore sau mai mult și pasagerii zborurilor anulate redirectionați în condiții care nu respectă limitele prevăzute la articolul 5 alineatul (1) litera (c) punctul (iii) din Regulamentul nr. 261/2004 trebuie considerați ca fiind

în situații comparabile, întrucât acești pasageri suportă o neplăcere similară, care constituie temeiul despăgubirii acestora (a se vedea în acest sens Hotărârea din 23 octombrie 2012, *Nelson și alții*, C581/10 și C629/10, EU:C:2012:657, pct.34).

Rezultă că Regulamentul nr. 261/2004 trebuie interpretat în sensul că pasagerii zborurilor care au întârzieri de trei ore sau mai mult trebuie să beneficieze de aceeași compensație ca pasagerii zborurilor anulate care sunt redirectionați în condiții care nu respectă limitele prevăzute la articolul 5 alineatul (1) litera (c) punctul (iii) din Regulamentul nr. 261/2004 (Hotărârea din 23 octombrie 2012, *Nelson și alții*, C581/10 și C629/10, EU:C:2012:657, pct.38).

Această jurisprudență trebuie înțeleasă în sensul că impune ca cele două categorii de pasageri menționate la punctul precedent să fie tratate în mod egal nu numai în ceea ce privește însăși nașterea dreptului la compensație, ci și în ceea ce privește cuantumul unei astfel de compensații.

În consecință, articolul 7 alineatul (1) din Regulamentul nr. 261/2004, precum și articolul 5 alineatul (1) litera (c) punctul (iii) din acest regulament trebuie interpretate în lumina acestei cerințe. Or, astfel cum rezultă din însuși modul lor de redactare, aceste dispoziții prevăd un drept la compensație al pasagerilor fără a distinge în funcție de aspectul dacă aceștia ajung la destinația lor finală prin intermediul unui zbor direct sau al unui zbor cu legătură directă. Aceeași trebuie să fie soluția și în ceea ce privește calculul cuantumului unei asemenea compensații.

Astfel, alegerea și întinderea diferitor măsuri reținute în cadrul Regulamentului nr. 261/2004 de legiuitorul Uniunii variază în funcție de importanța prejudiciilor suferite de pasageri (a se vedea în acest sens Hotărârea din 10 ianuarie 2006, *IATA și ELFAA*, C344/04, EU:C:2006:10,

pct.85). În consecință, trebuie să se considere că diferitele trepte ale cuantumului compensației datorate pasagerilor reflectă diferențele în amploarea neplăcerii pe care pasagerii în cauză o suportă în situațiile prevăzute la articolul 7 alineatul (1) literele (a)-(c) din Regulamentul nr. 261/2004.

În această privință, Curtea a precizat deja că ceea ce justifică compensarea pasagerilor care intră sub incidența articolului 5 alineatul (1) litera (c) punctul (iii) din acest regulament este faptul că, din cauza anulării *in extremis* a zborului lor, aceștia sunt practic lipsiți de posibilitatea de ași reorganiza în mod liber călătoria. În consecință, dacă, dintrun motiv sau din altul, aceștia sunt absolut obligați să ajungă la destinația finală la un anumit moment, ei nu pot evita în niciun mod pierderea de timp inerentă noii situații, nedispunând în această privință de nicio posibilitate de manevră (Hotărârea din 23 octombrie 2012, *Nelson și alții*, C581/10 și C629/10, EU:C:2012:657, pct.35).

Având în vedere natura neplăcerii astfel suferite, faptul că anumiți pasageri care intră sub incidența articolului 5 alineatul (1) litera (c) punctul (iii) din Regulamentul nr. 261/2004 ajung la destinația lor finală nu prin intermediul unui zbor direct, ci, dimpotrivă, prin intermediul unui zbor cu legătură directă, care implică o creștere efectivă a distanței parcurse în acest din urmă caz, nu agravează în sine amploarea unei

asemenea neplăceri în raport cu neplăcerea suferită de pasagerii unui zbor direct.

Așadar, la stabilirea cuantumului compensației este necesar să se țină seama numai de distanța dintre locul primei decolări și destinația finală, făcându-se abstracție de eventualele zboruri cu legătură directă.

Trebuie să se adopte aceeași metodă de calcul pentru pasagerii zborurilor care au întârzieri de trei ore sau mai mult. Mai exact, Curtea a precizat că la baza compensației acordate pasagerilor se află neplăcerea constând în a fi suferit o pierdere de timp egală cu sau mai mare de trei ore în raport cu planificarea inițială a transportului lor, astfel cum a fost constatată, inclusiv în cazul zborurilor cu legătură directă, la sosirea acestora la destinația finală (a se vedea în acest sens Hotărârea din 26 februarie 2013, *Folkerts*, C11/11, EU:C:2013:106, pct.35).

Or, având în vedere natura neplăcerii astfel suferite, eventualele diferențe în privința distanței efectiv parcurse nu influențează prin ele însele în niciun mod amploarea unei asemenea neplăceri.

Rezultă că articolul 7 alineatul (1) din Regulamentul nr. 261/2004 trebuie interpretat în sensul că noțiunea „distanță” acoperă, în cazul rutelor aeriene cu legături directe, numai distanța dintre locul primei decolări și destinația finală, care trebuie calculată potrivit metodei rutei ortodromice, indiferent de distanța de zbor parcursă efectiv.

3. Protecția consumatorilor. Directiva 93/13/CEE. Aprecierea caracterului abuziv al clauzelor contractuale. În cazul în care o instituție financiară acordă un împrumut încheiat în monedă străină, aceasta trebuie să furnizeze împrumutatului informații suficiente pentru a-i permite să adopte o decizie prudentă și în cunoștință de cauză. (Hotărârea CJ din cauza C-186/16, *Andriuc și alții*, EU:C:2017:703)

Articolul 4 alineatul (2) din Directiva 93/13 trebuie interpretat în sensul că cerința potrivit căreia o clauză contractuală trebuie exprimată în mod clar

și inteligibil presupune că, în cazul contractelor de credit, instituțiile financiare trebuie să furnizeze împrumutaților informații suficiente pentru a le permite

să adopte decizii prudente și în cunoștință de cauză. În această privință, această cerință presupune ca o clauză potrivit căreia împrumutul trebuie restituit în aceeași monedă străină în care a fost contractat să fie înțeleasă de consumator atât pe plan formal și gramatical, cât și în ceea ce privește efectele concrete ale acesteia, în sensul ca un consumator mediu, normal informat și suficient de atent și de avizat să poată nu numai să cunoască posibilitatea aprecierii sau a deprecierei monedei străine în care a fost contractat împrumutul, ci și să evalueze consecințele economice, potențial semnificative, ale unei astfel de clauze asupra obligațiilor sale financiare. Este de competența instanței naționale să efectueze verificările necesare în această privință.

Din decizia de trimitere reiese că, în perioada 2007-2008, reclamanții din litigiul principal, care, în această perioadă, își primeau veniturile în lei românești (RON), au încheiat cu banca contracte de credit în franci elvețieni (CHF) în vederea achiziționării unor imobile, a refinanțării altor credite sau a satisfacerii unor nevoi personale.

Potrivit articolului 1 alineatul (2) din fiecare dintre aceste contracte, reclamanții din litigiul principal erau obligați să ramburseze ratele lunare ale creditelor în aceeași valută în care acestea au fost acordate, și anume în franci elvețieni, cu consecința că riscul de schimb valutar, care implică o majorare a ratelor lunare în cazul scăderii cursului de schimb al leului românesc în raport cu francul elvețian, rămânea exclusiv în sarcina acestora. În plus, aceste contracte conțineau, la articolul 9 alineatul (1) și, respectiv, la articolul 10 alineatul (3) punctul 9, două clauze care autorizau banca, după ajungerea la scadență a ratelor lunare sau în cazul nerespectării de către împrumutat a obligațiilor rezultate din contractele menționate, să debiteze

contul împrumutatului și, dacă era necesar, să efectueze conversia lichidităților disponibile în contul acestuia în moneda contractului, la cursul de schimb practicat de bancă în ziua operațiunii menționate. În aplicarea acestor clauze, orice diferență a cursului de schimb valutar era în sarcina exclusivă a împrumutatului.

Potrivit reclamanților din litigiul principal, banca era în măsură să prevadă evoluția și fluctuațiile cursului de schimb al francului elvețian. În această privință, riscul de schimb valutar ar fi fost prezentat în mod incomplet în măsura în care, spre deosebire de celelalte monede străine care serveau drept valută de referință pentru împrumuturi, banca nu ar fi explicat că acesta fluctua în mod semnificativ în raport cu leul românesc.

În mod mai general, prezentarea ar fi fost efectuată în mod părtinitor evidențiindu-se beneficiile acestui tip de produs și ale valutei utilizate, neglijându-se însă să se menționeze riscurile potențiale ale acestora, precum și probabilitatea realizării lor. În acest context, reclamanții din litigiul principal susțin că, neinformându-i în mod transparent cu privire la aceste fluctuații, banca și-a încălcat obligațiile de informare, de avertizare și de consiliere, precum și obligația de redactare a clauzelor contractuale în mod clar și inteligibil, pentru ca fiecare împrumutat să poată evalua întinderea obligațiilor rezultate din contractul pe care la încheiat.

Apreciind că clauzele care prevedeau rambursarea creditelor în franci elvețieni constituiau clauze abuzive, întrucât impuneau riscul de schimb valutar în sarcina împrumutaților, reclamanții din litigiul principal au sesizat Tribunalul Bihor cu o acțiune prin care solicitau declararea nulității acestor clauze, precum și emiterea de către bancă a unui nou grafic de plăți care să prevadă conversia împrumuturilor în lei românești, la cursul de schimb în vigoare la momentul încheierii contractelor de credit în discuție în litigiul principal.

Prin sentința din 30 aprilie 2015, Tribunalul Bihor a respins acțiunea. Această instanță a considerat că, chiar dacă nu a fost negociată cu împrumutării, clauza care prevedea rambursarea creditelor în aceeași monedă în care acestea fuseseră contractate nu era abuzivă.

Reclamantii din litigiul principal au formulat apel împotriva acestei sentințe la instanța de trimitere. Aceștia susțin că dezechilibrul semnificativ între drepturile și obligațiile părților a fost cauzat de deprecierea leului românesc în raport cu francul elvețian, survenită după încheierea contractelor, și că Curtea nu s-a pronunțat niciodată asupra unui aspect de această natură în hotărârile sale referitoare la interpretarea articolului 3 alineatul (1) din Directiva 93/13 privind noțiunea „dezechilibru semnificativ”.

Instanța de trimitere observă că, în speță, cursul francului elvețian s-a valorizat în mod semnificativ de la acordarea împrumuturilor în discuție în litigiul principal, reclamantii din litigiul principal având de suferit de pe urma acestei aprecieri, astfel că, în opinia acestei instanțe, se impune a se stabili dacă, în cadrul obligației de informare pe care o avea banca, la momentul încheierii contractelor de credit, aceasta trebuia să informeze clienții și asupra posibilității aprecierii sau a deprecierei francului elvețian în viitor și dacă, pentru ca respectiva clauză să poată fi considerată ca fiind exprimată în mod clar și inteligibil în sensul articolului 4 alineatul (2) din Directiva 93/13, aceasta trebuia să prevadă și toate consecințele sale posibile în funcție de care prețul plătit de consumator poate varia, cum ar fi riscul de curs valutar.

Instanța de trimitere consideră, așadar, că se impune o clarificare în ceea ce privește interpretarea articolului 4 alineatul (2) din Directiva 93/13, care prevede o excepție de la mecanismul de

control pe fond al clauzelor abuzive care este prevăzut în cadrul sistemului de protecție a consumatorilor pus în aplicare prin această directivă.

În aceste condiții, *Curtea de Apel Oradea* a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare: „1) Articolul 3 alineatul (1) din Directiva 93/13 trebuie interpretat în sensul că dezechilibrul semnificativ dintre drepturile și obligațiile părților care decurg din contract trebuie analizat prin raportare strict la momentul încheierii contractului sau include și situația în care, pe parcursul derulării unui contract cu executare succesivă, prestația consumatorului devine excesiv de oneroasă comparativ cu momentul încheierii contractului din cauza unor schimbări semnificative ale cursului de schimb valutar? 2) În accepțiunea articolului 4 alineatul (2) din Directiva 93/13, prin caracterul clar și inteligibil al unei clauze contractuale trebuie să se înțeleagă că respectiva clauză contractuală trebuie să prevadă doar motivele care au stat la baza includerii acestei clauze în contract și mecanismul său de funcționare sau trebuie să prevadă și toate consecințele sale posibile în funcție de care prețul plătit de consumator poate varia, cum ar fi riscul de curs valutar, și, din perspectiva Directivei 93/13, se poate considera că obligația băncii de informare a clientului la momentul acordării creditului vizează exclusiv condițiile de creditare, respectiv dobânzile, comisioanele, garanțiile puse în sarcina împrumutatului, posibilitatea aprecierii sau a deprecierei unei monede străine neputând fi inclusă în această obligație? 3) Articolul 4 alineatul (2) din Directiva 93/13 trebuie interpretat în sensul că termenii «obiectul principal al contractului» și «caracterul adecvat al prețului sau remunerației, pe de o parte, față de serviciile sau bunurile furnizate în schimbul acestora, pe de altă parte»,

acoperă o clauză cuprinsă într-un contract de credit încheiat în monedă străină între un vânzător sau un furnizor și un consumator și care nu a făcut obiectul unei negocieri individuale, potrivit căreia creditul va fi restituit în aceeași valută?”

Prin intermediul primei întrebări instanța de trimitere solicită, în esență, să se stabilească dacă dezechilibrul semnificativ pe care o clauză abuzivă îl provoacă între drepturile și obligațiile părților care decurg din contract, în sensul articolului 3 alineatul (1) din Directiva 93/13, trebuie analizat numai la momentul încheierii contractului.

În această privință, Curtea a statuat deja că, pentru a aprecia caracterul abuziv al unei clauze contractuale, instanța națională trebuie să ia în considerare, astfel cum menționează articolul 4 din Directiva 93/13, natura bunurilor sau a serviciilor pentru care s-a încheiat contractul și raportându-se, „în momentul încheierii contractului”, la toate circumstanțele care însoțesc încheierea contractului (a se vedea în acest sens Hotărârea din 9 iulie 2015, *Bucura*, C348/14, nepublicată, EU:C:2015:447, pct. 48 și jurisprudența citată).

Reiese, astfel cum a arătat avocatul general la punctele 78, 80 și 82 din concluzii, că aprecierea caracterului abuziv al unei clauze contractuale trebuie efectuată în raport cu momentul încheierii contractului respectiv, ținând seama de ansamblul împrejurărilor de care profesionistul putea avea cunoștință la momentul respectiv și care erau de natură să influențeze executarea ulterioară a contractului respectiv, o clauză contractuală putând implica un dezechilibru între părți care nu se manifestă decât în cursul executării contractului.

În speță, din decizia de trimitere reiese că clauza în discuție în litigiul principal, inserată în contractele de împrumut încheiate în monedă străină, stipulează că ratele lunare de rambursare a

împrumutului trebuie efectuate în aceeași monedă străină. O astfel de clauză plasează astfel riscul de schimb valutar în sarcina consumatorului, în caz de devalorizare a monedei naționale în raport cu această monedă străină.

În această privință, revine instanței de trimitere sarcina să evalueze, având în vedere ansamblul circumstanțelor din cauza principală și ținând seama în special de expertiza și de cunoștințele profesionistului, în speță ale băncii, în ceea ce privește posibilele variații ale cursurilor de schimb valutar și riscurile inerente contractării unui împrumut în monedă străină, în primul rând, posibila nerespectare a cerinței de bunăcredință și, în al doilea rând, existența unui eventual dezechilibru semnificativ, în sensul articolului 3 alineatul (1) din Directiva 93/13.

Astfel, pentru a afla dacă o clauză precum cea în discuție în litigiul principal provoacă, în contradicție cu cerința de bunăcredință, un dezechilibru semnificativ între drepturile și obligațiile părților care decurg din contract, în detrimentul consumatorului, instanța națională trebuie să verifice dacă profesionistul, acționând în mod corect și echitabil față de consumator, se putea aștepta în mod rezonabil ca acesta din urmă să accepte o asemenea clauză în urma unei negocieri individuale (a se vedea în acest sens Hotărârea din 14 martie 2013, *Aziz*, C415/11, EU:C:2013:164, pct.68 și 69).

Având în vedere cele ce precedă, trebuie să se răspundă la prima întrebare că articolul 3 alineatul (1) din Directiva 93/13 trebuie interpretat în sensul că aprecierea caracterului abuziv al unei clauze contractuale trebuie efectuată în raport cu momentul încheierii contractului respectiv, ținând seama de ansamblul împrejurărilor de care profesionistul putea avea cunoștință la momentul respectiv și care erau de natură să influențeze executarea ulterioară a contractului respectiv.

Revine instanței de trimitere sarcina să evalueze, având în vedere ansamblul circumstanțelor din cauza principală și ținând seama în special de expertiza și de cunoștințele profesionistului, în speță ale băncii, în ceea ce privește posibilele

variații ale cursurilor de schimb valutar și riscurile inerente contractării unui împrumut în monedă străină, existența unui eventual dezechilibru, în sensul dispoziției menționate.

4. Protecția securității și a sănătății lucrătorilor. Directiva 2003/88/CE. Repausul săptămânal al lucrătorilor nu trebuie acordat în mod necesar în ziua următoare unei perioade de șase zile consecutive de muncă. (Hotărârea CJ din cauza C-306/16, Maio Marques da Rosa, EU:C:2017:844)

Articolul 5 din Directiva 93/104/CE a Consiliului din 23 noiembrie 1993 privind anumite aspecte ale organizării timpului de lucru, astfel cum a fost modificată prin Directiva 2000/34/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 iunie 2000, precum și articolul 5 primul paragraf din Directiva 2003/88/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 4 noiembrie 2003 privind anumite aspecte ale organizării timpului de lucru trebuie interpretate în sensul că nu impun ca perioada minimă de repaus neîntrerupt de 24 de ore la care un lucrător are dreptul să fie acordată cel târziu în ziua următoare unei perioade de șase zile consecutive de muncă, ci impun ca aceasta să fie acordată înăuntrul fiecărei perioade de șapte zile.

Reclamantul din litigiul principal, domnul Maio Marques da Rosa, a fost angajat, din anul 1991 până în anul 2014, de Varzim Sol, societate care este proprietara unui cazinou la Póvoa de Varzim (Portugalia). Acest cazinou este deschis zilnic, cu excepția zilei de 24 decembrie, de la ora 15 până la ora 3 dimineața de duminică până joi și de la ora 16 până la ora 4 dimineața în celelalte zile.

Din decizia de trimitere reiese că munca reclamantului din litigiul principal era organizată prin rotație, perioadele de muncă alternând cu perioade de repaus, în cursul cărora salariații ocupau succesiv aceleași posturi într-un ritm predeter-

minat. Instanța de trimitere arată că, în anii 2008 și 2009, domnul Maio Marques da Rosa a lucrat de câteva ori timp de șapte zile consecutive. Aceasta precizează de asemenea că colaboratorii Varzim Sol care exercitau anumite funcții în sălile de jocuri aveau dreptul, din anul 1988, la două zile consecutive de repaus săptămânal, prima în temeiul Codului muncii, iar cea de a doua, suplimentară, în temeiul convențiilor colective dintre Sindicatul lucrătorilor din cazinouri și alții și Varzim Sol.

Pe de altă parte, începând cu anul 2010, Varzim Sol a modificat organizarea orarului de muncă, pentru ca angajații să nu lucreze mai mult de șase zile consecutive. La 16 martie 2014, contractul de muncă al reclamantului din litigiul principal a încetat în urma unei proceduri de concediere colectivă. El a formulat atunci o acțiune având ca obiect obligarea Varzim Sol la plata către acesta a sumei de 18.602 euro, cu titlu de daune interese, întrucât fiecare a șaptea zi lucrată ar fi trebuit să fie plătită ca ore suplimentare și întrucât nu a beneficiat de repaus compensatoriu. El a solicitat de asemenea plata unei sume de 7.679 de euro pentru motivul că nici a doua zi de repaus săptămânal nu ia fost acordată la timp, toate aceste sume urmând a fi majorate cu dobânzi.

În urma respingerii acțiunii formulate, reclamantul din litigiul principal a declarat apel la Tribunal da Relação do Porto (Curtea de Apel Porto, Portugalia).

În susținerea apelului, reclamantul din litigiul principal arată că articolele 221 și 232 din Codul portughez al muncii din 2009 trebuie interpretate, având în vedere articolul 5 din Directiva 2003/88 și Convențiile nr. 14 și nr. 106 ale Organizației Internaționale a Muncii, în sensul că impun acordarea unei zile de repaus cel târziu după șase zile consecutive de muncă.

În schimb, potrivit Varzim Sol, nici dreptul Uniunii, nici legislația națională nu impun o limitare a zilelor consecutive de muncă, atât timp cât angajatul beneficiază de o perioadă de repaus pentru fiecare perioadă de muncă de șapte zile. Astfel, articolul 5 din Directiva 2003/88 nu ar impune ca dreptul la repaus săptămânal să fie acordat unui lucrător după șase zile consecutive de muncă, și anume în a șaptea zi. Pe de altă parte, ar fi imposibil în practică să se acorde lucrătorilor zile de repaus în fiecare a șaptea și a opta zi.

În aceste împrejurări, *Tribunal da Relação do Porto* (Curtea de Apel Porto), care ridică problema interpretării articolului 5 din Directiva 93/104 și a articolului 5 din Directiva 2003/88, a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare: „1) În lumina articolului 5 din Directiva 93/104 și a articolului 5 din Directiva 2003/88, precum și a articolului 31 din cartă, în cazul lucrătorilor care muncesc în schimburi și care beneficiază de perioade de repaus prin rotație, angajați într-o unitate care este deschisă zilnic, însă care nu are perioade productive continue 24 de ore din 24, ziua de repaus obligatoriu la care lucrătorul are dreptul trebuie să se acorde în mod necesar înăuntrul fiecărei perioade de șapte zile, și anume cel târziu în a șaptea zi după șase zile de lucru consecutive? 2) Interpretarea conform căreia, în ceea ce privește acești lucrători, angajatorul poate alege zilele în care le acordă, săptămânal, repausul la care au dreptul,

astfel încât îi poate obliga să lucreze până la zece zile consecutive, fără să le plătească ore suplimentare (în special între ziua de miercuri a săptămânii, precedată de repaus luna și marțea, până în ziua de vineri a săptămânii următoare, urmată de repaus sâmbăta și duminica), este sau nu este conformă cu directivele și cu dispozițiile menționate?

3) Interpretarea conform căreia perioada de repaus neîntrerupt de 24 de ore poate fi acordată în oricare dintre zilele calendaristice dintr-o anumită perioadă de șapte zile calendaristice și conform căreia următoarea perioadă de repaus neîntrerupt de 24 de ore (la care se adaugă cele 11 ore de repaus zilnic) poate fi acordată de asemenea în oricare dintre zilele calendaristice din perioada de șapte zile calendaristice care urmează după perioada menționată este sau nu este conformă cu directivele și cu dispozițiile menționate? 4) Interpretarea conform căreia lucrătorul poate beneficia, în loc de o perioadă de repaus neîntrerupt de 24 de ore (la care se adaugă cele 11 ore de repaus zilnic) pentru fiecare perioadă de șapte zile, de două perioade de repaus neîntrerupt de 24 de ore, consecutive sau neconsecutive, în oricare dintre cele patru zile calendaristice dintr-o anumită perioadă de referință de paisprezece zile calendaristice este sau nu este conformă cu directivele și cu dispozițiile menționate, având în vedere de asemenea prevederile articolului 16 litera (a) din Directiva 2003/88?”

Instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă articolul 31 din cartă, articolul 5 din Directiva 93/104 și articolul 5 primul paragraf din Directiva 2003/88 trebuie interpretate în sensul că impun ca perioada minimă de repaus fără întrerupere de 24 de ore la care un lucrător are dreptul să fie acordată cel târziu în ziua următoare unei perioade de șase zile consecutive de muncă.

Cu titlu introductiv, Curtea constată că faptele din litigiul principal, care sau

desfășurat între luna ianuarie a anului 2004 și luna ianuarie a anului 2010, intră, în parte, sub incidența dispozițiilor Directivei 93/104, care era în vigoare până la 1 august 2004, și, în parte, sub incidența Directivei 2003/88, care a realizat, cu efect de la 2 august 2004, codificarea dispozițiilor Directivei 93/104. Totuși, întrucât dispozițiile acestor directive pertinente în cauza principală sunt redactate într-un mod în esență identic, iar răspunsurile ce urmează să fie date la întrebările adresate de instanța de trimitere sunt, ca urmare a acestei identități, aceleași, indiferent care este directiva aplicabilă, se impune, pentru a se răspunde la aceste întrebări, să se facă trimitere numai la dispozițiile Directivei 2003/88 (a se vedea în acest sens Hotărârea din 25 noiembrie 2010, *Fuß*, C429/09, EU:C:2010:717, pct.32).

Potrivit articolului 5 primul paragraf din Directiva 2003/88, „[s]tatele membre iau măsurile necesare pentru ca orice lucrător să beneficieze, în decursul unei perioade de șapte zile, de o perioadă minimă de repaus neîntrerupt de 24 de ore, la care se adaugă cele 11 ore de repaus zilnic prevăzute în articolul 33”.

Această directivă cuprinde, de asemenea, dispoziții care conferă statelor membre posibilitatea de a deroga de la dispozițiile care reglementează ritmul de lucru. În această privință, articolul 17 alineatul (4) litera (a) din directiva menționată prevede că statele membre pot deroga de la articolul 5 din aceasta în cazul muncii în ture, de fiecare dată când lucrătorul schimbă tura și nu poate beneficia de perioade de repaus săptămânal între sfârșitul unei ture și începutul următoarei. De asemenea, articolul 18 din aceeași directivă prevede că se poate deroga de la acest articol 5 prin convenții colective. Articolul 17 alineatul (2) și articolul 18 din Directiva 2003/88 impun însă un repaus compensatoriu sau, în împrejurări excepționale, o altă protecție adecvată.

Din dosarul de care dispune Curtea, confirmat cu privire la acest aspect de guvernul portughez și de Comisia Europeană în ședință, reiese însă că Republica Portugheză nu a făcut uz de posibilitatea pe care io conferă articolul 17 alineatul (4) litera (a) din Directiva 2003/88 de a deroga de la normele privind repausul săptămânal prevăzute la articolul 5 din această directivă pentru munca în ture. În plus, din acest dosar nu reiese că convențiile colective, citate la punctele 20 și 21 din prezenta hotărâre, ar conține dispoziții care derogă de la acest articol 5.

Prin urmare, dispozițiile menționate anterior, care prevăd posibilitatea de a deroga de la articolul 5 din Directiva 2003/88 în contextul muncii în ture, nu sunt pertinente în prezenta cauză.

În aceste împrejurări, trebuie interpretat numai articolul 5 din Directiva 2003/88 și în special sintagma „în decursul unei perioade de șapte zile”. Întrucât articolul 5 din Directiva 2003/88 nu conține nicio trimitere la dreptul național al statelor membre, sintagma „în decursul unei perioade de șapte zile”, utilizată la această dispoziție, trebuie înțeleasă ca o noțiune autonomă a dreptului Uniunii și trebuie interpretată uniform pe teritoriul acesteia, independent de calificările utilizate în statele membre, ținând seama de termenii dispoziției în cauză, precum și de contextul său și de obiectivele urmărite de reglementarea din care face parte această dispoziție (a se vedea în acest sens Hotărârea din 2 martie 2017, *J. D.*, C4/16, EU:C:2017: 153, pct.23 și 25, precum și Hotărârea din 11 mai 2017, *Krijgsman*, C302/16, EU:C:2017:359, pct.24 și jurisprudența citată).

În ceea ce privește, în primul rând, modul de redactare a articolului 5 din Directiva 2003/88, din acesta reiese că statele membre iau măsurile necesare pentru ca orice lucrător să beneficieze, „în decursul unei perioade de șapte zile”,

de o perioadă minimă de repaus neîntrerupt de 24 de ore, la care se adaugă cele 11 ore de repaus zilnic prevăzute la articolul 3 din Directiva 2003/88. Acest articol nu precizează însă momentul la care trebuie să intervină această perioadă minimă de repaus și, așadar, lasă la latitudinea statelor membre alegerea aceluia moment.

După cum a subliniat avocatul general la punctul 40 din concluzii, o asemenea interpretare a acestui articol este susținută de diversele versiuni lingvistice ale Directivei 2003/88. Astfel, în majoritatea versiunilor lingvistice ale articolului menționat, printre care figurează versiunile în limbile engleză, germană și portugheză, se prevede că perioada minimă de repaus neîntrerupt trebuie acordată „pentru” fiecare perioadă de șapte zile. Alte versiuni ale articolului respectiv merg în direcția versiunii în limba franceză, care prevede că repausul săptămânal trebuie acordat „în decursul” unei perioade de șapte zile.

În consecință, din chiar termenii articolului 5 din directiva menționată reiese că acesta obligă statele membre să se asigure că orice lucrător beneficiază, în decursul unei perioade de șapte zile, de o perioadă minimă de repaus neîntrerupt de 24 de ore, la care se adaugă cele 11 ore de repaus zilnic prevăzute la articolul 3 din Directiva 2003/88, fără a preciza însă momentul la care trebuie acordată această perioadă minimă de repaus.

În ceea ce privește, în al doilea rând, contextul în care se înscriu termenii în cauză, acesta susține interpretarea literală menționată. Trebuie să se arate, în această privință, că legiuitorul Uniunii a utilizat, în mai multe dispoziții ale Directivei 2003/88, termenii „perioadă de referință” pentru a stabili termenul înăuntrul căruia trebuie acordată o perioadă minimă de repaus. În această situație se regăsește, printre altele,

articolul 16 litera (a) din această directivă, potrivit căruia statele membre pot prevedea o perioadă de referință care să nu depășească paisprezece zile, pentru aplicarea articolului 5 din aceasta. Fără a fi denumită în mod expres astfel, perioada de șapte zile menționată la acest din urmă articol poate fi însă considerată și perioadă de referință (a se vedea în acest sens Hotărârea din 12 noiembrie 1996, *Regatul Unit/Consiliul*, C84/94, EU:C:1996:431, pct.62).

Or, o perioadă de referință poate fi definită, în acest context, drept o perioadă fixă înăuntrul căreia trebuie acordat un anumit număr de ore consecutive de repaus, independent de momentul la care sunt acordate acele ore de repaus. Această definiție este confirmată, *mutatis mutandis*, prin coroborarea articolului 16 litera (b) cu articolul 22 alineatul (1) litera (a) din Directiva 2003/88. Potrivit celei dintâi dispoziții, statele membre pot prevedea, pentru aplicarea articolului 6 din această directivă, o perioadă de referință care să nu depășească patru luni. Cea de a doua dispoziție prevede că niciun angajator nu cere unui lucrător să muncească mai mult de 48 de ore într-o perioadă de șapte zile, calculată ca medie pentru perioada de referință prevăzută la respectivul articol 16 litera (b). Prin urmare, nu se impune o repartizare egală a numărului de ore de muncă.

Astfel, interpretarea articolului 5 din Directiva 2003/88 potrivit căreia perioada minimă de repaus neîntrerupt de 24 de ore, la care se adaugă cele 11 ore de repaus zilnic prevăzute la articolul 3 din această directivă, poate fi acordată în orice moment înăuntrul fiecărei perioade de șapte zile, este susținută de analiza sistemică a directivei menționate.

În ceea ce privește, în al treilea rând, obiectivul Directivei 2003/88, trebuie amintit că aceasta are ca finalitate să protejeze în mod eficient securitatea și sănătatea lucrătorilor. Ținând seama de

acest obiectiv esențial, fiecare lucrător trebuie în special să beneficieze de perioade de repaus adecvate (Hotărârea din 9 septembrie 2003, *Jaeger*, C151/02, EU:C:2003:437, pct.2, și Hotărârea din 23 decembrie 2015, *Comisia/Grecia*, C180/14, nepublicată, EU:C:2015:840, pct.51). În acest scop, articolul 5 din această directivă prevede la primul paragraf o perioadă minimă de repaus săptămânal neîntrerupt în favoarea oricărui lucrător.

Din directiva menționată, în special din considerentul (15) al acesteia, reiese însă că ea acordă de asemenea o anumită flexibilitate în punerea în aplicare a dispozițiilor sale. Aceasta cuprinde astfel mai multe dispoziții, cum sunt cele precizate la punctul 34 din prezenta hotărâre, care permit să se deroge, prin intermediul unor măsuri compensatorii, de la perioadele minime de repaus impuse, în special pentru munca în schimburi sau pentru activitățile caracterizate de necesitatea de a asigura continuitatea serviciilor sau a producției. În plus, după cum reiese din cuprinsul punctului 42 din prezenta hotărâre, articolul 16 litera (a) din Directiva 2003/88 prevede că statele membre pot prevedea o perioadă de referință mai lungă pentru aplicarea articolului 5 din aceasta privind repausul săptămânal. De altfel, obiectivul urmărit de directiva menționată de a asigura o protecție adecvată a sănătății și a securității lucrătorului, lăsând statelor membre o anumită flexibilitate în aplicarea dispozițiilor pe care le prevede, reiese și din însuși textul acestui articol 5, așa cum s-a arătat la punctul 41 din prezenta hotărâre.

Pe de altă parte, o asemenea interpretare a articolului 5 poate fi nu numai în favoarea angajatorului, ci și a lucrătorului și permite să se acorde mai multe zile de repaus consecutive lucrătorului în cauză, la finalul unei perioade de referință și la începutul perioadei următoare. În plus, în cazul unei

întreprinderi deschise șapte zile din șapte, cum este Varzim Sol, obligația de a avea zile de repaus fixe ar putea avea drept consecință, potrivit instanței de trimitere, privarea anumitor lucrători de posibilitatea de a li se acorda acele zile de repaus în weekenduri. Potrivit instanței menționate, acesta este motivul pentru care angajații Varzim Sol nu au solicitat niciodată să beneficieze de zile de repaus fixe.

În consecință, întrucât impune statelor membre să ia măsuri care să permită oricărui lucrător să beneficieze de o perioadă minimă de repaus neîntrerupt de 24 de ore, la care se adaugă cele 11 ore de repaus zilnic prevăzute la articolul 3 din Directiva 2003/88, în decursul unei perioade de șapte zile, fără a stabili însă momentul la care trebuie acordată această perioadă minimă, articolul 5 din Directiva 2003/88 le conferă o anumită marjă de apreciere în această privință. Deși acest lucru nu se opune unei reglementări naționale care nu garantează unui lucrător că poate beneficia de o perioadă minimă de repaus cel târziu în a șaptea zi ulterioară celor șase zile consecutive de muncă, nu este mai puțin adevărat că lucrătorul respectiv beneficiază în toate împrejurările de protecția prevăzută de Directiva 2003/88 cu privire la repausul zilnic și la timpul de lucru maxim săptămânal.

În plus, această directivă stabilește norme minime de protecție a lucrătorului în materie de organizare a timpului de lucru. Astfel, în temeiul articolului 15 din directiva menționată, statele membre au dreptul de a aplica sau de a adopta și a aplica acte cu putere de lege și acte administrative mai favorabile protecției securității și sănătății lucrătorilor sau de a favoriza sau a permite aplicarea unor convenții colective sau acorduri încheiate între partenerii sociali care sunt mai favorabile protecției securității și sănătății lucrătorilor. În această privință, revine instanței de trimitere sarcina de a verifica

dacă și în ce măsură reglementarea națională aplicabilă în cauza principală prevede o asemenea protecție mai extinsă.

În ceea ce privește articolul 31 alineatul (2) din cartă, a cărui interpretare este de asemenea solicitată de instanța de trimitere, trebuie să se constate că această dispoziție prevede că orice lucrător are dreptul la o limitare a duratei maxime de muncă și la perioade de odihnă zilnică și săptămânală, precum și la o perioadă anuală de concediu plătit. Or, din explicațiile cu privire la cartă (JO 2007, C 303, p. 17) reiese că această dispoziție se întemeiază pe Directiva 93/104, precum și pe articolul 2 din Carta socială europeană, semnată la Torino la 18 octombrie 1961 și revizuită la Strasbourg la 3 mai 1996, și pe punctul 8 din Carta comunitară a drepturilor sociale fundamentale ale lucrătorilor, adoptată la reuniunea Consiliului European care a avut loc la Strasbourg la 9 decembrie

1989. Articolul 2 alineatul (5) din Carta socială europeană, privind repausul săptămânal, face, la rândul său, referire la Directivele 93/104 și 2003/88. În consecință, astfel cum a subliniat, de asemenea, avocatul general la punctul 44 din concluzii, articolul 31 alineatul (2) din cartă nu poate aduce elemente noi în vederea interpretării articolului 5 din Directiva 2003/88.

Prin urmare, trebuie să se răspundă l că articolul 5 din Directiva 93/104 și articolul 5 primul paragraf din Directiva 2003/88 trebuie interpretate în sensul că nu impun ca perioada minimă de repaus neîntrerupt de 24 de ore la care un lucrător are dreptul să fie acordată cel târziu în ziua următoare unei perioade de șase zile consecutive de muncă, ci impun ca aceasta să fie acordată înăuntrul fiecărei perioade de șapte zile.

**Selecție realizată de
Dragoș Călin,⁵⁹⁷**

judcător, Curtea de Apel București

⁵⁹⁷ E-mail profesional: dragos.calin@just.ro.